

УДК 347.952.8

С. В. Мінковський,

*суддя Господарського суду
Харківської області*

**ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ ПРАВОЧИНІВ (ДОГОВОРІВ) І СПРОСТУВАННЯ
МАЙНОВИХ ДІЙ БОРЖНИКА У ПРОЦЕДУРІ РОЗПОРЯДЖЕННЯ ЙОГО МАЙНОМ**

Досліджено правову природу визнання недійсними правочинів (договорів) і спростування майнових дій у справі про банкрутство відповідно до положень Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції від 22.11.2011 р. Особливу увагу приділено дослідженню правового регулювання визнання недійсними правочинів (договорів) і спростування майнових дій боржника розпорядником майна у процедурі розпорядження його майном. На підставі аналізу оновленого законодавства про неспроможність зроблено висновок про необхідність удосконалення інституту визнання недійсним правочинів і подано відповідні пропозиції.

Ключові слова: процедура розпорядження майном, визнання недійсними правочинів (договорів), спростування майнових дій боржника, розпорядник майна, конкурсні кредитори.

Правове регулювання інституту банкрута в Україні було змінилося у зв'язку з прийняттям нової редакції Закону України «Про внесення змін до Закону України: «Про банкрутство»: Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон про банкрутство) від 22.12.2011 р. [1], що привело до потреби переосмислити та дослідити за новим Законом про банкрутство норми ст. 20 та ч. 9 ст. 22 Закону про банкрутство, які регулюють питання визнання недійсними правочинів (договорів) та спростування майнових дій боржника у про-

цедурах банкрутства за заявами арбітражного керуючого, комітету кредиторів, конкурсних кредиторів, особливо при застосуванні цього інституту в судовій процедурі розпорядження майном.

Питання визнання недійсними угод (правочинів) та спростування майнових дій боржника у процедурах банкрутства є безумовно актуальним, оскільки для цього інституту такі спеціальні правові норми є одним із найефективніших засобів, що сприяє відновленню платоспроможності суб'єкта господарювання, який

© С. В. Мінковський, 2013

знаходиться у тимчасовій фінансовій кризі, збільшенню конкурсної маси шляхом повернення до неї майна боржника, виконанню завдання захисту інтересів кредиторів. Проте сучасна теорія права неспроможності держав пострадянського періоду поки що не має серйозних досліджень у цій сфері, перебуваючи на стадії становлення і відродження, недостатньо розробленими залишаються питання правового обґрунтування визнання недійсними правочинів (договорів) та спростування майнових дій неспроможного боржника у так званій «підозрілий період», правові наслідки такого спростування. *Вищенаведене створює потребу в необхідності визначення основних підходів при визнанні недійсним правочинів (договорів) і спростуванні майнових дій боржника та надання основних пропозицій щодо вдосконалення відповідних норм цього інституту у справах про банкрутство, що є головною метою цієї статті.*

У науковій літературі питання визнання недійсним угод у процедурах неплатоспроможного боржника визначається як один з найефективніших способів захисту інтересів кредиторів, які наділяються відповідними правовими засобами оспорування дій недоброзичливих боржників [2]. Як правильно зазначав дореволюційний дослідник відносин неспроможності Г.Ф. Шершеневич, юридичні підстави на оспорування угод у конкурсному процесі безпосередньо витікають з інтересів суспільного кредиту, для чого саме в інтересах конкурсних кредиторів законодавець допускає можливість невизнання майнових наслідків угод, законно вчинених неспроможним боржником із третіми особами [3, с. 266–267]. Отже, право на оскарження правочинів боржника арбітражним керуючим, зокрема розпорядником майна у процедурі розпорядження майном боржника, виступає як допоміжний засіб захисту прав та інтересів кредиторів і є «інструментом, за допомогою якого рух майна на обтяження конкурсної маси перед або після відкриття банкрутства міг бути повернений назад ... з метою збагачення конкурсної маси» [4, с. 92].

Проблеми недійсності угод боржника були предметом досліджень таких авторів: В. Попондопуло [5, с. 217-226], В. Хімічев [6, с. 91-104], Т. Басалюк [7, с. 187-191]. Б. Поляков, урахувавши судову практику Верховного суду України за попереднім Законом про банкрутство в редакції від 30.06.1999 р., сформулював основні ознаки спростування майнових дій

боржника у процедурах банкрутства та визначив співвідношення норм цивільного права зі спеціальними нормами законодавства про банкрутство [8, с. 107-123].

Необхідно зазначити, що використання правового механізму недійсності угод боржника має глибокі історичні корені та бере свій початок ще з конкурсного права Давнього Риму. Конкурсний процес Давнього Риму визначив умови, згідно з якими кредитор мав право ставити питання щодо спростування майнових дій (угод) відносно майна боржника при оголошенні його неспроможним. Так, кредитору надавався судовий захист у вигляді поворотних позовів. Це позов (*action Pauliana*) проти боржника і осіб, причетних до розтрата майна, яке відбулося внаслідок омани. Такі дії неплатоспроможного боржника при укладенні угоди повинні бути здійснені зі злим умислом і спричинити шкоду кредиторам, якщо боржник, маючи перед кредиторами борги, свідомо відчужує майно і, як наслідок, зменшуючи частку кредиторів, яка могла бути направлена в погашення їх вимог. Якщо кредитор не міг довести наявний умисел боржника чи його контрагента при укладенні угоди, кредитору надавалося право на поворотний позов (*action in factum*) наслідком зобов'язання боржника чи контрагента добровільно задовольнити вимогу кредитора в межах наявного збагачення від такої угоди [9, с. 149-156].

У подальшому в XIX ст. із розвитком конкурсного процесу було сформульовано декілька основних теорій, що обґрунтовували юридичні підстави для конкурсного піклувальника або конкурсного управління визнавати угоди недійсними, які були укладені неплатоспроможним боржником до оголошення його банкрутом. Посилаючись на дослідника конкурсного процесу Г.Ф. Шершеневича, можна визначити чотири головні теорії, які визначали підстави визнання угод недійсними, – це *деліктна теорія, квазіделіктна теорія, легальна теорія, теорія виконавчої сили* [10, с. 339-342].

Деліктна теорія передбачала, що контрагент (третя особа), який отримав майно чи кошти від неплатоспроможного боржника за угодою (правочином), діяв із прямим умислом та проти законних інтересів кредиторів, у зв'язку з чим такі угоди боржника можуть бути визнані недійсними. Тобто деліктна теорія визначала припущення з боку неспроможного боржника проступку у вигляді омани, і, як наслідок, такі

угоди, що укладені боржником до моменту оголошення його неспроможним, були спрямовані на заподіяння шкоди кредиторам.

Квасіделіктна теорія встановлювала, що хоча третя особа і не діяла з прямим умислом, проте все ж контрагент за укладеною угодою діяв зловмисно на користь кредиторів боржника, що створює підстави спростування такої угоди окремим кредитором.

Легальна теорія передбачала, що для визнання договору недійсним достатньо наявності закону, який регулює правовідносини банкрутства і встановлює зобов'язальне правовідношення між конкурсними кредиторами та третьою особою (контрагентом за договором з боржником. – Уточнення автора). У зв'язку з чим таке зобов'язальне правовідношення створює можливість спростовувати угоди (правочини) боржника, які були укладені боржником до відкриття конкурсного провадження, з метою отримання цінності з цього майна кредиторами.

Теорія *виконавчої сили* визначала, що право на визнання договору недійсним чи спростування майнових дій боржника є додатковим заходом виконання судових рішень щодо звернення стягнення на майно боржника в інтересах кредиторів, яке продовжує розповсюджуватися і в разі банкрутства боржника на майно та інші цінності, що вибули з майна боржника напередодні відкриття конкурсного провадження. Тобто праву такого спростування надавався особливий речовий характер, зокрема у формі застави.

Зазначимо також, що відповідно до п. 2 ст. 1529 т. X Зводу законів цивільних Російської імперії договір боржника міг бути визнаний недійсним у разі встановлення злої волі з боку як боржника так і контрагента за договором [11].

За раніше діючим Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» № 784 у редакції від 30.06.1999 р. [12] визнавати недійсними угоди боржника можливо було за підставами, якщо угода була укладена із заінтересованими особами, чим було завдано збитків кредиторам, правочин був здійснений у «підозрілий період» до порушення провадження у справі про банкрутство (ч. 10, 11 ст. 17 цього закону). Ініціатором оскарження угод був арбітражний керуючий (керуючий санацією та ліквідатор). Проте наявність прогалин у вищевказаному Законі

про банкрутство та різна судова практика застосування норми ст. 17 Закону про банкрутство не надавали можливості відтворення цього інституту як найефективнішого засобу щодо консолідації конкурсної маси боржника та задоволення вимог кредиторів.

Якщо звернутися до досвіду зарубіжного законодавства про банкрутство, то можна побачити, що, наприклад, у США існує механізм, при якому законодавець наділяє довірчого керуючого можливістю оспорювання угод боржника через спеціальну правову схему (*strong-arm power*) [13]. Тобто довірчому керуючому стосовно майнових прав боржника надаються повноваження кредитора щодо оспорювання угод боржника на таких же підставах, як і незабезпечений кредитор. У Німеччині відповідно до параграфів 129, 147, 311 Положення про неспроможність від 05.10.1994 р. [14, с. 205, 206, 210] передбачено, що угоди, які вчинені до порушення провадження у справі про неспроможність, та угоди, що вчинені після порушення справи про неспроможність і які завдають збитки конкурсним кредиторам, можуть бути спростовані конкурсним керуючим, а у випадку прискореного провадження угоди спростовані будь-яким конкурсним кредитором. Також цим актом (параграфи 130-143) визначено випадки та підстави визнання недійсним угод боржника. Таким чином, іноземне законодавство про банкрутство детально регулює питання спростування угод боржника, що становить одне із пріоритетних завдань конкурсного управління.

Відповідно до ч. 1 ст. 20 Закону про банкрутство в редакції від 22.12.2011 р. визначено загальне правило, що правочини (договори) або майнові дії боржника, які були вчинені боржником після порушення справи про банкрутство або протягом одного року, що передував порушенню справи про банкрутство, можуть бути визнані недійсними або спростовані господарським судом у межах провадження у справі про банкрутство за заявою конкурсного кредитора, арбітражного керуючого (розпорядника майна), керуючого санацією (ч. 5 ст. 28 Закону про банкрутство), ліквідатора (ч. 2 ст. 41 Закону про банкрутство), комітету кредиторів (ч. 8 ст. 26 Закону про банкрутство). Також за змістом ч. 9 ст. 22 Закону про банкрутство розпоряднику майна додатково надано право у процедурі розпорядження майном боржника на подання до господарського суду позову щодо визнання недійсними правочинів (договорів), укладених

боржником із порушенням порядку, встановленого цим законом, а також позовів щодо визнання недійсними актів, прийнятих у процедурі розпорядження майном стосовно зміни організаційно-правової форми боржника.

Право на визнання недійсними угод або спростування майнових дій боржника виникає після порушення провадження у справі про банкрутство господарським судом (ст. 16 Закону про банкрутство), оскільки з цього часу до неплатоспроможного боржника застосовується особливий правовий режим, який змінює весь комплекс юридичних правовідносин боржника, що обумовлено специфікою конкурсних відносин. Як правильно звертає увагу науковець П.П. Пригуза, це здійснюється в інтересах кредиторів з метою утримання боржника від шахрайського перерахування або відчуження майна за удавальними та іншими угодами, що мають на меті ухилення від відповідальності перед кредиторами [15, с. 286].

З урахуванням вищевказаного можна визначити, що *предметом правового регулювання* майнових дій боржника у процедурі розпорядження майном у справі про банкрутство є порядок та умови оскарження договорів (правочинів) або майнових дій (актів), що виникають у зв'язку з поверненням до конкурсної маси майна боржника.

Суб'єкт оспорування. Необхідно відзначити, що право на подання заяви про визнання недійсним угод боржника у справі про банкрутство мають тільки учасники провадження у справі про банкрутство. У процедурі розпорядження майном право на це мають конкурсні кредитори, вимоги яких включені до реєстру вимог кредиторів у попередньому засіданні, арбітражний керуючий (розпорядник майна) (ч. 4 ст. 20 Закону про банкрутство), комітет кредиторів в особі голови комітету кредиторів (ч. 8 ст. 16). Крім того, на думку автора, оскільки керівнику боржника у процедурі розпорядження майном боржника не заборонено здійснювати оперативно-господарську діяльність боржника, останній як учасник процедури розпорядження майном боржника не обмежений правом самостійно подавати заяви про визнання недійсним правочинів за спеціальними підставами, які визначені у ст. 20 Закону про банкрутство. Кредитори, вимоги яких забезпечені майном боржника (майнового поручителя), негрошові кредитори, не мають такого права, оскільки їх матеріально-правовий інтерес задо-

вольняється за рахунок визначеного майна боржника за межами провадження у справі про банкрутство.

Об'єкт оспорування: законні правочини (договори), що були укладені боржником щодо майна боржника відповідно до загальних вимог, визначених у цивільному та господарському кодексах України, додержання яких є необхідним для чинності правочину (договору) (ст. 203, 215, 216 ЦК України, ст. 179 ГК України), майнові дії боржника, рішення, акти органів управління боржника, які були вчинені боржником після порушення справи про банкрутство або протягом одного року, що передувало порушенню справи про банкрутство. Тобто укладені боржником угоди або виконані майнові дії повністю відповідають загальним вимогам цивільного та господарського законодавства, додержання яких є необхідним для чинності такого правочину або майнової дії.

Із вищевказаного випливає, що якщо правочин, укладений боржником з контрагентом протягом одного року до порушення справи про банкрутство та після порушення справи про банкрутство «підозрілий період», вчинений із порушенням загальних вимог частин першої – третьої, п'ятої ст. 203 ЦК, то із заявою про визнання недійсним такого правочину розпоряднику майна або кредитору необхідно звертатися про визнання правочинів недійсними на загальних підставах, визначених ст. 15-236 ЦК у порядку позовного провадження.

Такий висновок підтверджується таким. Згідно із п. 7 ст. 12 ГПК України [16] та ч. 4 ст. 10 Закону про банкрутство передбачено, що господарський суд у провадженні якого перебуває справа про банкрутство, вирішує усі майнові спори з вимогами до боржника, у тому числі спори про визнання недійсним будь-яких правочинів (договорів), укладених з боржником. Тобто законодавець лише змінює підсудність розгляду справ у майнових спорах, передбачених п. 7 ст. 12 ГПК України, якщо у провадженні господарського суду перебуває справа про банкрутство боржника, із територіальної (ст. 15 ГПК України) на виключну (ст. 16 ГПК України), у тому числі у спорах про визнання недійсним будь-яких правочинів (договорів), укладених боржником, у спорах про визнання права власності, витребування майна з чужого незаконного володіння чи про усунення перешкод у користуванні майном тощо. Разом із тим норма ст. 20 Закону про банкрутство, яка має

пріоритет перед іншими нормами законодавчих актів України в регулюванні відносин, пов'язаних із банкрутством суб'єктів підприємницької діяльності, виходячи із загальних приписів ч. 2 ст. 2 Закону про банкрутство, не визначає, що у справі про банкрутство розглядаються спори про визнання недійсним правочинів, які укладені відповідно до загальних приписів цивільного законодавства, не встановлює порядок розгляду таких спорів, не визначає правове положення сторін та учасників у справі про банкрутство.

Отже, господарські суди, розглядаючи заяву про визнання недійсним правочину (договору), яким не додержано в момент вчинення вимог ст. 203, 215 ЦК, повинні застосовувати тільки ті статті або відповідні частини статей ГПК, що регулюють виключно вирішення господарських спорів у позовному провадженні. Такими, зокрема, є статті, які визначають коло учасників позовного провадження (ст. 18 (склад учасників судового процесу), 21 (сторони в судовому процесі), 23-27 ГПК України (інший відповідач, треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, треті особи, які не заявляють самостійні вимоги на предмет спору)). Натомість учасниками судового процесу у справах про банкрутство є особи, які визначені Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (п. 1 Постанови Пленуму ВСУ від 26.12.2011 р. № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» [17]), до складу яких не входять сторони, що визначені у ст. 21, 22-27 ГПК України. Крім того, судовий процес, наявний у відносинах банкрутства, є більш спрощеним та не передбачає можливості залучення всього арсеналу правових заходів, що застосовують у позовному провадженні (інститут третіх осіб, механізм зустрічного позову тощо), оскільки його механізм повинен бути бездоганно формалізованим і зрозумілим, адже він зачіпає стабільність майнового обороту. У зв'язку з чим розгляд спорів про визнання недійсним правочинів боржника не на спеціальних підставах, визначених ст. 20 Закону про банкрутство, процесуально обґрунтовано слід розглядати у позовному провадженні у порядку приписів ГПК України.

Отже, для того щоб господарський суд у межах провадження у справі про банкрутство мав повноваження з розгляду заяв про визнання

недійсним правочинів на загальних підставах, визначених у цивільному законодавстві України, необхідно про це прямо зазначити у ст. 20 Закону про банкрутство. Не зайвим, на думку автора, було б узяти до уваги положення ст. 61.8, 61.9 глави III «Оспорювання угод боржника» Федерального Закону Російської Федерації «Про неспроможність (банкрутство)» від 26.10.2002 р., які регулюють особливості розгляду заяв про оскарження угод боржника у справі про банкрутство, правовий статус сторін, форму та зміст заяви, порядок подачі заяви про визнання недійсним угоди [18, с. 171-172], що надасть можливість визначити правовий і процесуальний статус контрагента за оспорюваним правочином, особливості розгляду заяв про визнання правочину недійсним у справі про банкрутство.

Якщо ж правочин, що вчинений боржником у період, визначений у ч. 1 ст. 20 Закону про банкрутство, має сумнівний характер з точки зору відповідності його чесним звичаям у торговому обороті, переслідував мету обмеження інтересів кредиторів, містить елементи зловживання правом, заволодіння чужими правами на майно, оману або шахрайські дії з майном боржника, що призводить до зменшення обсягу майна боржника та завдає шкоди кредиторам, то такий правочин (договір) боржника може бути визнаний недійсним лише на спеціальних підставах, передбачених ст. 20 Закону про банкрутство.

Також у такий «підозрілий» період у процедурі банкрутства на таких же підставах, що визначені у ст. 20 Закону про банкрутство, можуть бути спростовані майнові дії боржника, що призводять до зменшення майнових активів боржника.

У цивільному праві досить давно обговорюється проблема класифікації правомірних юридичних дій, до яких, крім угод (правочинів), відносять індивідуальні акти, юридичні вчинки, дії, що створюють об'єктивованій результат [19, с. 405-406]. Науковець П.Д. Пригуза визначає під майновими діями боржника – вид юридичних дій, як-то вчинки, що здійснені боржником або від імені боржника і мають матеріальне вираження у формі документа будь-якого правочину, розпорядчого документа (платіжного доручення, накладної, векселя) тощо, тобто акта, пов'язаного з волевиявленням боржника як суб'єкта правовідносин на відчуження майнових активів боржника або відмову

від них [15, с. 286-287]. О. Беляневич вважає, що таке пояснення майнових дій боржника П.Д. Пригузи неможливо взяти до уваги, оскільки правочин (угода, договір) як вольова дія, виявлення волі не може бути формою будь-чого, недійсним може бути лише сам правочин, а не його форма як така. Отже, у випадках, коли юридична наука не може дати однозначної відповіді стосовно таких правових явищ, необхідно закріпити в нормах права бажаний результат і спосіб цього досягнення. У зв'язку з тим, що сучасна теорія права та теорія конкурсного процесу не надає обґрунтування щодо поняття терміна «спростування майнових дій», то на думку цього науковця, необхідно змінити назву ст. 20 Закону про банкрутство на «Оспорювання правочинів боржника» [3, с. 40-43]. Власна думка щодо вищезазначеного питання дозволяє дійти такого висновку. Спростування майнових дій боржника в судовій процедурі розпорядження майном є однією із форм оспорювання юридичних вчинків, пов'язаних з волевиявленням боржника щодо розпорядження своїм майном, які створюють об'єктивований результат. Такі дії боржника спричиняють юридичні наслідки у вигляді зменшення майнової сфери неплатоспроможного боржника. Оскільки виведення активів відбувається шляхом виконання зобов'язань між сторонами, саме для банкрутства становиться важливим забезпечити можливість оспорювання такого виконання, відповідно до якого здійснюється передача боржником своїх прав на основі та оборотні активи іншим особам з метою наповнення конкурсної маси, відновлення платоспроможності боржника та задоволення вимог кредиторів.

Отже, слід погодитися з висновками О. Беляневич щодо зміни назви ст. 20 Закону про банкрутство, оскільки тільки узгодженість нормативних приписів права банкрутств із суміжними інститутами права має гарантувати інтеграцію права банкрутств до національної системи права [20, с. 40-43].

Правові підстави оспорювання. Дослідник конкурсного процесу Г.Ф. Шершеневич вважає, що для подання позову про визнання недійсним угод боржника необхідна наявність відповідних підстав. Цитата мовою оригіналу звучить так: «причиненный сделкой ущерб кредиторам, т.е. отсутствие у должника каких-либо ценностей, которые могли бы полностью удовлетворить кредиторов, намерение должника лишить кредиторов возможности удовлетво-

рения из ценности, составившей объект сделки, знание контрагентом цели сделки, направленной к уменьшению ценности имущества, служащей к удовлетворению кредиторов должника, должник во время заключения договора был уже несостоятельным или сделался несостоятельным вследствие заключения договора» [21, с. 293].

Зазначені вище підстави не втратили своєї актуальності і за положеннями Закону про банкрутство від 22.11.2011 р.

Так, за вимогами ст. 20 цього закону правочини (угоди) або майнові дії боржника, що спрямовані на зменшення майнових активів боржника, які були вчинені після порушення справи про банкрутство або протягом одного року, що передував порушенню справи про банкрутство, можуть визнаватися недійсними. До таких правочинів можливо віднести будь-які безоплатні договори (правочини), відповідно до яких боржник безоплатно здійснює відчуження майна, що йому належить, або відмовляється від власних майнових вимог чи приймає на себе зобов'язання без відповідних майнових дій від іншої сторони. Це, зокрема, договори дарування (нерухомого та рухомого майна), купівлі-продажу, позички, застави тощо. Такі правочини або юридичні вчинки, дії не можуть бути здійснені добросовісним боржником після припинення платежів, оскільки метою боржника у цей період має бути пошук та знаходження необхідних засобів, направлених на задоволення вимог кредиторів за рахунок майна боржника, а не зменшення боржника своїх майнових активів.

Це правочини або майнові дії, відповідно до яких боржник виконує майнові зобов'язання раніше встановленого строку. Тобто строк виконання зобов'язань у боржника за укладеним правочином з контрагентом ще не настав. Отже, наділяючи правом оспорювати уповноваженим суб'єктом такі правочини або майнові зобов'язання (грошові або речові) боржника, законодавець керується поглядом на те, що дострокове виконання останніх боржником є актом ненормальним у звичайному господарському обігу, яке викликає сумніви у його істинній цілі, особливо в умовах, коли боржник зупинив виконання грошових зобов'язань перед іншими кредиторами. Тут має місце і передбачення того, що боржник зробив це свідомо на користь іншого кредитора, у зв'язку з чим така угода суперечить основним засадам справедли-

вого та рівномірного задоволення вимог усіх кредиторів, що є основною домінантою конкурсного процесу.

Це правочини або майнові дії, відповідно до яких боржник до порушення справи про банкрутство взяв на себе зобов'язання, в результаті чого він став неплатоспроможним або виконання його грошових зобов'язань перед іншими кредиторами повністю або частково стало неможливим. Тобто мета укладення такого правочину боржником – нанесення з підстав необережності або зловмисності шкоди кредиторам, якщо виконання зобов'язань за договором викликало та створило наявність ознак неплатоспроможності боржника (ч. 3 ст. 10 Закону про банкрутство) або наявність ознак загрози його неплатоспроможності (ч. 5 ст. 11 Закону про банкрутство).

Це правочини або майнові дії, відповідно до яких боржником було здійснено відчуження або придбано майно за цінами нижчими або вищими від ринкових, за умови, що в момент прийняття зобов'язання або внаслідок його виконання майна боржника було (стало) недостатньо для задоволення вимог кредиторів або боржником за договором було оплачено кредитору або прийнято майно в рахунок виконання грошових вимог у день, коли сума вимог кредиторів до боржника перевищувала вартість його майна. Отже, унаслідок укладення такого правочину або його виконання у боржника стало недостатньо майнових активів для задоволення вимог його кредиторів (наявність ознак неоплатності).

Це правочини або майнові дії, відповідно до яких боржник прийняв на себе заставні зобов'язання для забезпечення виконання грошових вимог. За загальним правилом застава або іпотека укладається в момент укладання основного договору. Якщо укладання договору застави або іпотеки відбувається пізніше, особливо в умовах зупинення боржником виконання грошових зобов'язань перед кредиторами, це викликає підозру того, що боржник це зробив зловмисно з метою вилучення речі із загальної ліквідної маси на користь самого боржника або іншого кредитора.

Правові наслідки оспорювання. Як вбачається зі змісту ч. 2 ст. 20 Закону про банкрутство, у разі визнання недійсними правочинів (договорів) або спростування майнових дій боржника на підставах, передбачених частиною першою цієї статті, кредитор зобов'язаний по-

вернути в ліквідаційну масу майно, яке він отримав від боржника, а у разі неможливості повернути майно в натурі – відшкодувати його вартість у грошових одиницях за ринковими цінами, що існували на момент здійснення правочину або вчинення майнової дії. Необхідно звернути увагу на те, що законодавець вказує на обов'язок контрагента боржника по недійсному договору повернути майно в ліквідаційну масу, а не до конкурсної маси. Проте згідно зі ст. 20 Закону про банкрутство подавати заяви про визнання недійсним правочину можливо в будь-якій процедурі банкрутства. За таких умов можливо зробити висновок про необхідність внесення змін до ч. 2 ст. 20 Закону про банкрутство в частині напряму повернення майна в разі визнання судом правочинів боржника недійсними або спростування майнових дій у процедурах розпорядження майном та санації до конкурсної маси боржника, що правильно визначить правові наслідки й обов'язок контрагента за недійсним договором.

Частиною 3 ст. 20 Закону про банкрутство визначено, що сторона недійсного правочину (договору) або спростованої майнової дії (кредитор) після сплати грошей або повернення майна, що були отримані від боржника, має право вибору: погашення свого боргу в першу чергу у процедурі банкрутства (тобто в ліквідаційній процедурі) або виконання зобов'язання боржником у натурі після припинення провадження у справі про банкрутство. Тут маються на увазі випадки припинення провадження у справі, коли затверджується звіт керуючого санацією у зв'язку виконанням боржником плану санації і відновленням платоспроможності боржника (п. 4 ст. 83 Закону про банкрутство) або укладається з боржником мирова угода (ч. 5 ст. 83) чи боржник виконує усі зобов'язання перед кредиторами (ч. 7 ст. 83 Закону про банкрутство) і має права продовжувати здійснювати підприємницьку діяльність. У науковій літературі звертається увага на те, що такий підхід законодавця є недостатньо виважений, оскільки більшість угод боржника, що визнаються недійсними, здійснюються навмисно, з метою виведення активів боржника та за змовою з кредиторами. Отже, якщо такі кредитори отримують право на погашення боргу в першу чергу у процедурі банкрутства, то це не буде відповідати загальним засадам та меті конкурсного процесу, у зв'язку з чим слід понизити черговість задоволення вимог кредиторів, а са-

ме після задоволення вимог кредиторів третьої черги у процедури банкрутства [22, с. 10].

Проведеним дослідженням можливо визначити основні підстави, які відрізняють загальні положення про визнання правочинів недійсними ст. 215 ЦК України, ст. 208 ГК України від правових підстав визнання недійсним правочинів (договорів) та спростування майнових дій боржника у порядку ст. 20 Закону про банкрутство.

По-перше, підсудність справ у спорах про визнання недійсними договорів на загальних підставах, встановлених ст. 215, 216 ЦК України, визначається з урахуванням ст. 15 ГПК України за місцезнаходженням сторони, зобов'язаної за договором здійснити на користь другої сторони певні дії. Проте підсудність справ у майнових спорах на спеціальних підставах, визначених ст. 20 Закону про банкрутство, визначається виключно за містом знаходження справи про банкрутство боржника у місцевому господарському суді (ст. 16 ГПК України).

По-друге, підставами визнання правочинів (договорів) недійсними відповідно до положень ст. 215 ЦК України є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені ч. 1-3, 5 та ч. 6 ст. 203 ЦК України. Проте підставами визнання правочинів (договорів) недійсними і спростування майнових дій боржника у процедурах банкрутства є перелік визначених законодавцем норм, що прямо передбачені ч. 1 ст. 20 Закону про банкрутство. Отже, визнання недійсним правочинів (договорів) боржника є тим господарсько-правовим заходом, який спрямований на збереження майна боржника й істотно відрізняється від підстав визнання недійсним правочинів у цивільному та господарському законодавстві.

По-третє, правові наслідки недійсності правочинів (договорів) за ст. 216 ЦК України, ст. 208 ГК України і ст. 20 Закону про банкрутство різні. Зокрема, в разі визнання недійсності договору на загальних підставах, передбачених у ЦК України та ГК України кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні в натурі все, що вона одержала, а в разі неможливості такого повернення відшкодувати вартість того, що одержано (реституція). Натомість за положеннями ч. 2 ст. 20 Закону про банкрутство у разі визнання недійсним правочину (договору) або спростування майнової дії боржника кредитор за спростованим договором або дією зобов'язаний повернути майно або відшкодувати

вартість цього майна не боржнику, а передати майно або грошові кошти до загальної конкурсної чи ліквідаційної маси боржника (банкрута).

По-четверте, право на подання заяви про визнання недійсним правочину до господарського суду за загальними підставами є у сторони за договором (правочиним), права якого порушено. Проте право на оспорювання правочину або майнової дії відповідно до ст. 20 Закону про банкрутство безпосередньо не впливає з правовідносин, що пов'язує боржника та кредитора (сторін договору), воно лише виступає як додатковий засіб захисту прав конкурсних кредиторів у справі про банкрутство, у зв'язку з чим подавати заяви про визнання недійсним правочину або майнової дії у процедурі розпорядження майном має право конкурсний кредитор, арбітражний керуючий (розпорядник майна) чи комітет кредиторів.

На підставі вищенаведеного доходимо висновку, що визнання недійсним правочинів або спростування майнових дій боржника у процедурі розпорядження майном потребує додаткового правового та наукового опрацювання.

Зокрема, потребує обов'язкового законодавчого уточнення, у зв'язку з відсутністю прямої вказівки у ст. 20 Закону про банкрутство, за учасниками провадження у справі про банкрутство права на подання заяв до суду про визнання недійсним правочинів у справі про банкрутство, які вчинені боржником із порушенням загальних вимог цивільного законодавства ч. 1-3, 5 ст. 203 ЦК України, ст. 215, 216 ЦК України.

Потребує внесення змін до п. 7 ст. 12 ГПК України та ч. 4 ст. 10 Закону про банкрутство, у яких необхідно визначити, що якщо відносно боржника порушено справу про банкрутство, розгляд спорів з майновими вимогами до боржника, у тому числі спорів про визнання недійсним правочинів, спростування майнових дій боржника, визнання права власності, витребування майна з чужого незаконного володіння тощо здійснюється виключно у межах судового провадження у справі про банкрутство. Це надасть можливість чітко визначити виключну підсудність (ст. 16 ГПК України) розгляду таких спорів у межах провадження у справах про банкрутство та склад учасників таких правовідносин.

Потребує внесення змін до ч. 9 ст. 22 Закону про банкрутство, у якій слід наділити розпорядника майна у процедурі розпорядження майном повноваженнями на подання у справі про банкрутство заяв про визнання недійсними актів, прийнятих у процедурі розпорядження майном органами управління боржника стосовно зміни організаційно-правової форми боржника, що надасть можливість зосередити розгляд таких спорів саме у межах провадження у справі про банкрутство.

Також у процедурі розпорядження майном боржника необхідно розширити коло учасників, що мають право на подання заяви про визнання недійсним правочинів та спростування майнових дій боржника, у зв'язку з чим внести зміни до ч. 1 ст. 20 Закону про банкрутство, визначивши право звернення керівника боржника (органу управління боржника) із заявою про визнання недійсним правочинів і спростування майнових дій боржника.

Потребує внесення змін ч. 2 ст. 20 Закону про банкрутство в частині напряму повернення майна в разі визнання судом угоди боржника недійсною у процедурі розпорядження майном та санації до конкурсної маси боржника, що правильно визначить правові наслідки та обов'язок контрагента за недійсним договором.

Удосконалення потребує ч. 3 ст. 20 Закону про банкрутство. Необхідно закріпити, що кредитор за недійсним правочиним (договором) або спростованою майновою дією має право погашення свого боргу в четверту чергу у процедурі банкрутства, що запобігатиме здійсненню недобросовісних дій з боку як кредитора, так і боржника.

Вищезазначені пропозиції щодо вдосконалення інституту визнання недійсним угод і спростування майнових дій на прикладі процедури розпорядження майном боржника надасть можливість системно сконцентрувати розгляд таких спорів у межах судового провадження у справі про банкрутство (судових процедур банкрута), визначити правовий і процесуальний статус учасників цього інституту, створити однакову судову практику при розгляді таких спорів в окремій процедурі розпорядження майном боржника.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про банкрутство»: Закон

України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 22 грудня 2011 р. № 4212-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 32–33. – Ст. 413.

2. Дубинчин А.А. Недействительность сделок должника в законодательстве о банкротстве / А.А. Дубинчин // Хозяйство и право. – 1999. – № 5. – С. 35–39.

3. Шершеневич Г.Ф. Конкурсный процесс / Г.Ф. Шершеневич. – М.: Статут, 2000. – 477 с.

4. Бартельс Ганс-Отто. Оскарження в рамках процедури неспроможності (банкрутства) / Ганс-Отто Бартельс // Науково-практичний журнал «Санація і банкрутство». – 2010. – № 2. – С. 92–94.

5. Попондопуло В.Ф. Банкрутство. Правове регулювання: науч.-практ. посіб. / В.Ф. Попондопуло. – М.: Проспект, 2012. – 432 с.

6. Химичев В.А. Защита прав кредиторов при банкротстве / В.А. Химичев. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 174 с.

7. Басалюк Т.В. Визнання недійсними заінтересованих угод боржника в процедурі банкрутства / Т.В. Басалюк // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 4. – С. 187–191.

8. Поляков Б.М. Коментар судової практики Верховного суду України у справах про банкрутство / Б.М. Поляков. – К.: Логос, 2008. – 488 с.

9. Малышев К.И. Избранные труды по конкурсному процессу и иным институтам торгового права / К.И. Малышев. – М.: Статут, 2007. – 795 с.

10. Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права. Т. IV: Торговый процесс. Конкурсный процесс / Г.Ф. Шершеневич. – М.: Статут, 2003. – 550 с.

11. Свод Законов гражданских // Свод законов Российской империи. В пяти книгах / под ред. И.Д. Мордухай-Болтовского. Книга третья. – Том VIII, ч. II; Тома IX – XI, ч. I. – СПб., 1912.

12. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про банкрутство»: «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 30.06.1999 р. №784-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 42–43. – Ст. 378.

13. Hall Swaim C. United States Bankruptcy – Reorganization Laws Bankruptcy in OECD and East Europe Countries / C. Hall Swaim. – Paris, 1993. – 58 p.

14. Генрих Папе. Институт несостоятельности: общие проблемы и особенности правового регулирования в Германии: Комментарий к действующему законодательству / Папе Генрих. – М.: БЕК, 2002. – 272 с.

15. Пригуза П.Д. Науково-практичний коментар Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції з 18.01.2013 р. (доктринальне тлумачення норм права неплатоспроможності та статей 1–21) / П.Д. Пригуза, А.П. Пригуза. – Херсон: Вид-во «ТДС», 2013. – 304 с.

16. Господарський кодекс України: офіц. вид.: текст прийнятий ВРУ 16.01.2003 р. : (зі змін та доп. станом на 27.05.2013 р. / М-во юстиції. – К.: Ін Юре, 2013. – 232 с.

17. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування господарсько-процесуального кодексу України судами першої інстанції» від 26.12.2011 р. № 18 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 1. – С. 27–55.

18. Федеральный закон Российской Федерации «О несостоятельности (банкротстве)»:

Науково-практичний журнал «Санація і банкрутство». – К.: Ін Юре, 2011. – № 3–4. – 242 с.

19. Алексеев С.С. Общая теория права: учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / С.С. Алексеев. – М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2008. – 576 с.

20. Беляневич О. Про оспорювання угод боржника / О. Беляневич // Науково-практичне видання «Українське комерційне право». – 2013. – №13. – С. 35–45.

21. Джузь В.В. Теоретико-прикладні проблеми реформування законодавства України про банкрутство: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.04 / В.В. Джузь; Київ. нац. ун-т Т. Шевченка. – К., 2009. – 30 с.

22. Володін А.В. Господарсько-правові засоби запобігання банкрутству внаслідок недобросовісного господарювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.040 / А.В. Володін; НАН України, Ін-т екон.-прав. досліджень. – Донецьк, 2012. – 240 с.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2013 р.